

Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları

SANAT TARİHİ DERGİSİ

IX

I. ORTAÇAĞ VE TÜRK DÖNEMİ KAZILARI SEMPOZYUMU
9-11 NİSAN 1997, İZMİR
(BİLDİRİLER)

İZMİR - 1998

NİĞDE-ANDAVAL (AKTAŞ)'DAKİ KONSTANTİN-HELENA KİLİSESİ

Sempozyumun bu ikinci gününde ben sizlere, önceki konuşmacılardan farklı olarak, henüz kazma vurulmamış bir "kazı" hakkında bilgi vereceğim. Konuşmamın konusunu oluşturan çalışma, şimdiye değin dinlediğiniz çoğu büyük ören yerlerinin kazıları gözönüne alındığında hem küçük bir alanı kapsamaması, hem de 6 ay gibi çok kısa bir geçmişe sahip olması nedeniyle bir farklılığı yansıtmaktadır.

Niğde'nin çok yakınında bulunan ve Erken Bizans Dönemi'ne tarihlendirilen kilise yayınlarda "Konstantin-Helena Bazilikası" olarak adlandırılmaktadır. Bizans mimarisi veya sanatını konu alan hemen her yayında kiliseden bahsedilmesine karşın, yapı hakkında bugüne değin sondaj veya kazılara dayalı kapsamlı bir yayın bulunmamaktadır.

Bölgede yaptığım birçok çalışma/inceleme gezisi sırasında dikkatimi çeken yapının kurtarılması için Niğde Müzesi Müdürü Sayın Erol Faydalı ile yaptığımız görüşmeler sonrasında, katılımlı bir kurtarma kazısı için Kültür Bakanlığı'na başvurulması kararlaştırılmıştır. Ağustos 1996 içinde Niğde Müzesi ile yaptığımız ortak başvuru sonunda, 18 Eylül 1996 tarihinde Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nden kazı izni alınmıştır¹. 1996 yılı çalışması için gerekli maddi kaynak sağlandıktan sonra, 25 Eylül 1996'da öncelikle korumaya yönelik çalışmalar başlatılmış, 5 Ekim 1996 günü, toplam 11 gün süren çalışmaya son verilmiştir².

Konstantin-Helena Bazilikası ile ilgili konuşmam başlıca üç bölümden oluşacaktır: İlk bölümde yapı ile ilgili seyahatname ve bilimsel yayınlar özetlenecek, sonra kısa bir yapı tanıtımı yapılacaktır. İkinci bölümde 1996 yılında yaptıklarımız, üçüncü bölümde ise bu yıldan itibaren yapılması planlanan çalışmalara yer verilecektir.

¹ Kazı izninin alınması sırasında anlayışı nedeniyle Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürü Sayın Akif Işık'a teşekkür ederim.

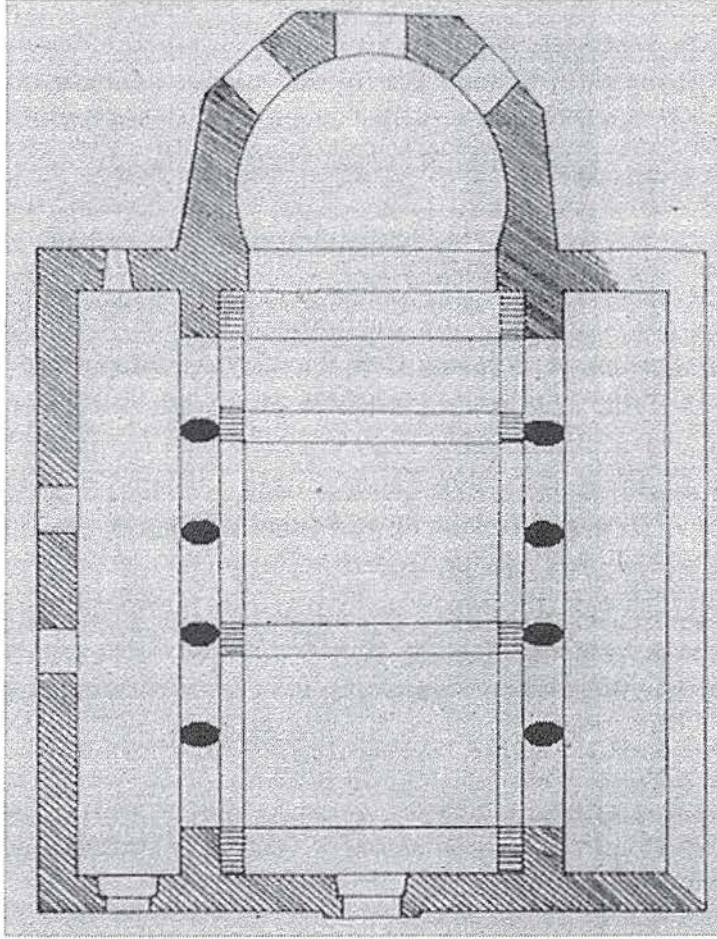
² 1996 yılı çalışması için gerekli mali desteği sağlayan Vasco Turizm, Yatırım, Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi ve şirketin Antalya Bölgesi Müdürü arkadaşım Doç.Dr. Yusuf Örnek'e teşekkürü borç bilirim. Bu çalışma döneminde yapıya doğrudan fiziki bir müdahale yapılmaması, sadece, geridönülebilir malzeme ile korumaya yönelik önlemler alınması planlanmıştır. Ayrıca yapının plan, kesit ve fotoğraflarla tesbiti yapılmıştır. Bu nedenle geniş kapsamlı bir ekip çalışması yerine Niğde Müzesi elemanları ve kendimizin katıldığı bir sezon geçirilmiştir. Kilisenin ölçülerini alarak rölelerini çizen arkadaşım Beyhan Zağnos'a teşekkür ederim.

Sacit Pekak

YENİKÖY (ANDABALİS, ESKİ ANDAVAL)

Tarihi kaynaklarda adı *Andavilis*, *Addaualis*, *Ambavalis* olarak geçen yerleşim Geç antik dönemde, İstanbul'dan Kilikya Pylaisi'ne giden yol üzerindeki bir istasyon görevi üstlenmiştir³.

Niğde'nin 8 km. kuzeydoğusunda, merkez ilçeye bağlı Aktaş köyü yakınında ve bugünkü Yeniköy (Yeni Mahalle)'de bulunan Bizans dönemine ait kilise (Res.1) ilk olarak *W.J.Hamilton*'un 1842 yılında basılan seyahatnamesinde kısaca anılmaktadır⁴. Seyyah, Eski Andaval'daki kilisenin H.Konstantinos'a adanmış bir kilise olduğunu belirtmektedir.

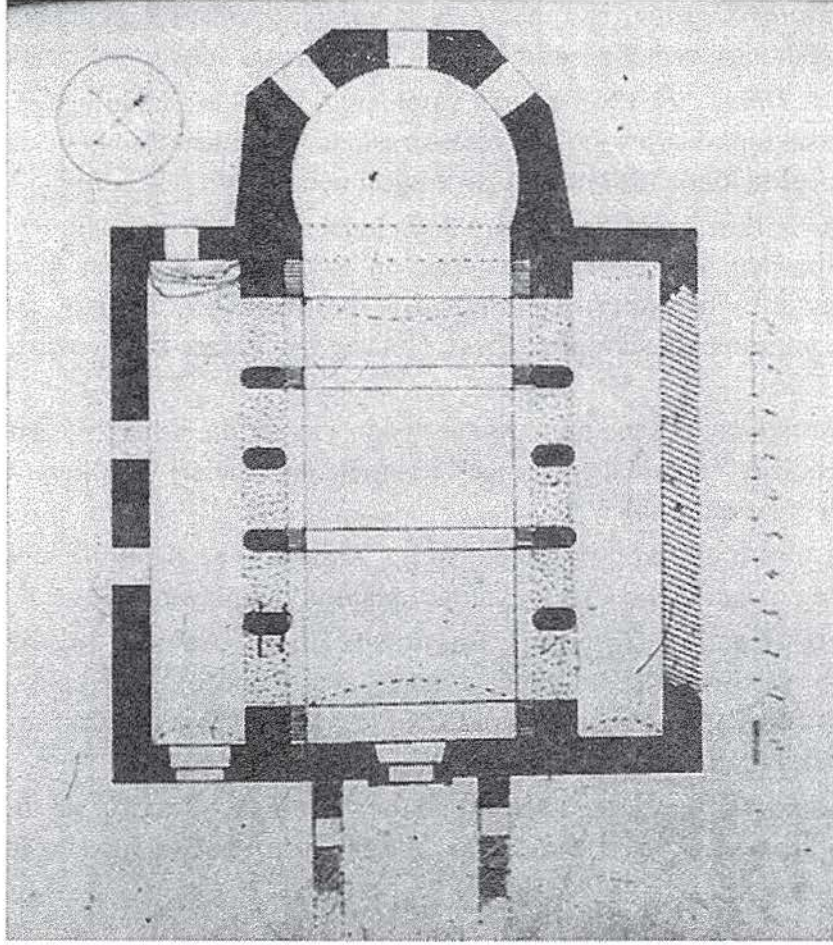
Şek. 1- Plan (J. Strzygowski 1903'ten).

³ F. Hild ve M. Restle, *Kappadokia, Charsianon, Sebasteia und Lykandos*, Tabula Imperii Byzantini Band 2 1981, s. 140-141.

⁴ W.J. Hamilton, *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia*, London 1842, c.2, s. 297.

Niğde-Andaval (Aktaş)'daki Konstantin-Helena Kilisesi

J.Strzygowski, yapının mimar Smirnov tarafından çizilen planını ilk kez yayınlayan araştırmacıdır (Şek.1). Araştırmacı ayrıca yapının kısa bir tasvirini yaparak, Binbirkilise örnekleriyle benzerliğine değinir, kiliseyi "Ajos Konstantinos" olarak adlandırır ve yerli halktan öğrenilen bir rivayete göre yapıyı Kudüs yolculuğu sırasında Helena'nın yaptırdığını aktarır⁵.

Şek. 2- Plan (H. Rott 1908'den).

Yapıyı ayrıntılı olarak inceleyen ilk araştırmacı *H. Rott'dur*⁶. Rott, kilisenin Helena'nın Kudüs'deki İsa'nın mezarını ziyarete gittiği sırada inşa ettirdiğini öne sürer. Yazar, yapıdaki kazıma haç motiflerinden dolayı kilisenin haçyolu ile ilgili olabileceğini belirtir. Yapının planını yayınlayan (Şek.2), ayrıca mimari plastik parçalara değinen

⁵ J. Strzygowski, *Kleinasion ein Neuland der Kunstgeschichte*, Leipzig 1903: s. 67-68, 159, 201, Abb. 55 (plan)-57.

⁶ H. Rott, *Kleinasiatische Denkmäler aus Psidien, Pamphylien, Kappaokien und Lykien*, Leipzig 1908, s.102-108, Abb. 30 (plan)-31.

Sacit Pekak

Rott, yan neflerin orijinalde içten ahşap, dıştan tek pahlı, orta nefin çift pahlı çatı ile örtülü olduğunu belirtir. Rott, yapıyı birkaç döneme tarihler, ona göre 5. yüzyıla tarihlenen ilk yapı sütunlu, üç nefli, ahşap örtülü bazilikal planlıdır. İkinci yapı döneminde (Arap akınlarından sonra) sütunların önüne payeler eklenerek nefler tonozla örtülmüştür. Rott, kilisedeki freskoların ikonoklasmus sonrasına ait olduğunu savunmaktadır.

J.Lafontaine-Dosagne, Kappadokya'da yaptığı seyahati konu alan makalesinde, bazilikadaki freskoları, neden göstermeksizin "Post-Bizans" dönemine tarihlemiştir⁷.

N. ve M. Thierry'ler 1963 yılında yayınlanan kitaplarında, kilisenin 326 yılında, Helena'nın kutsal topraklara yaptığı ziyaret sırasında inşa ettirildiğini öne sürerek, ahşap çatının 10. yüzyılda tonoz örtü ile değiştirildiğini belirtirler⁸.

1961-65 yılları arasında Ankara'daki İngiliz Arkeoloji Enstitüsü yapıda, *M. Gough* yönetiminde, kurtarma ve restorasyon amacıyla çalışmalar gerçekleştirmiş; yayınlanan raporda freskoların temizlendiği belirtilmiştir. Gough, ayrıntılı bilgi vermeksizin, yapıdaki freskoların, Eski Gümüş freskoları ile benzerliğine dikkat çekmiştir⁹.

R.Krautheimer, Bizans mimarisine ilişkin yayınında, kiliseyi 5. yüzyıl yapıları içinde değerlendirir. Yapının apsis pencerelerindeki bezemeleri ve çokgen apsisini göze alarak 550 yılı civarına tarihler¹⁰.

L.Giovannini'nin editörlüğünü yaptığı Kappadokya ile ilgili kitapta, mimari bölümünü kaleme alan Paulo Cuneo, yapının planını yayınlarak, kısaca tanıtır¹¹.

P.Pratt, Londra Arkeoloji Enstitüsü adına, Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü'nün yardımı ile bölgede araştırmalar yapmış, kilisenin koruma ve kurtarmasına ilişkin araştırmaların yapıldığını, bir proje hazırlandığını, maddi yardım sağlandığı takdirde çalışmalara başlayacaklarını bildirmiştir¹².

H.W.Nausch, 9. yüzyıl Anadolu'daki payeli bazilikaları ile ilgili doktora çalışmasında kiliseyi üç ayrı evrede ele almış, örtü sistemi hakkında restitüsyon önerileri sunmuştur¹³.

Kappadokya bölgesi hakkında önemli eserleri bulunan *M. Restle*, yapı ile ilgili en ayrıntılı çalışmayı gerçekleştiren araştırmacıdır. Araştırmacı, 1978'de yayınlanan bir

⁷ J. Lafontaine-Dosogne, "Note sur une voyage en Cappadoce (ete 1959)", *Byzantion* 28 (1958): 465-477, bil. s. 471-472.

⁸ N. ve M. Thierry, *Nouvelles eglises rupestres de Cappadoce, Region du Hasandağı*, Paris 1963, s. 29-30, Lev. XIII a-c.

⁹ M. Gough, "Annual Report. Eski Gümüş 1964", *Anatolian Studies* 15 (1965), s. 8-9.

¹⁰ R. Krautheimer, *Early Christian and Byzantine Architecture*, Middlesex 1965, s.123.

¹¹ L. Giovannini (ed.), *Kunst in Kappadokien*, Genf-Paris-München 1972, s.86, Abb. 36 (plan).

¹² P. Pratt, "Research and Survey Reports: Andaval", *Anatolien Studies* 25 (1975), s. 6-7

¹³ H.W. Nausch, *Untersuchungen zur Pfeilerbasilika im 9. Jahrhundert in Kleinasien*, Wien 1976, Abb. 159-161.

Niğde-Andaval (Aktaş)'daki Konstantin-Helena Kilisesi

ansiklopedide, Kappodokya maddesi altında yapının planı verilmiş, doğu cephesinin restitüsyonu yayınlanmıştır¹⁴. Restle bir yıl sonra yayınladığı iki ciltlik, Kappadokya'daki Erken Bizans Dönemi mimarisine ilişkin yayınında, kiliseye geniş yer ayırmıştır¹⁵. Yapının plan (Şek.3) ve restitüsyonlarını yayınlayan araştırmacı kiliseyi üç ayrı dönemde ele alıp, her dönemi ayrıntılı olarak inceler. İlk dönem yapısı üç nefli bazilikalıdır. Orta nef yan neflerden yüksektir ve kuzey ile güney duvarlarda pencere açıklıkları bulunmaktadır. Yan nefler tek, orta nef çift pahlı çatı ile örtülüdür. İkinci yapı döneminde, sütunlara payelerin eklendiğini, takviye kemerleri atılarak her üç nefin de tonozla örtüldüğünü belirtir. M. Restle, bu yapı döneminde üçnefin tek bir çatı ile örtüldüğünü öne sürer. Yazara göre, orta nefin tonozla kaplandığı sırada, yan nefler de moloz taş tonozlarla kaplanmıştır. Ancak, güney nef tonozu orta nefle eşit yükseklikte iken, güney nef bilinmeyen bir nedenle 0.38 m. kadar daha alçak örülmüştür. Bu dönemde çatı 5.5 m. kadar yükselmiş, her üçnefin bir tek çatı ile örtülmesi nedeniyle, orta nefin yan duvarlarındaki aydınlatma pencereleri yok olmuştur. Restle'ye göre, bilinmeyen bir dönemde, yan nef tonozlarının yıkılmasından sonra, yan nefler tek pahlı çatılarla kaplanmıştır. Araştırmacı, üçüncü yapı döneminde ki bunun yüzyılımızın başında, Rott'un ziyaretinden kısa bir süre önce gerçekleştiğini belirtir, yan neflerin kaldırıldığını, nefleri ayıran desteklerin aralarının örüldüğünü söyler.

Restle, yapıda üçfarklı sıva tabakasının saptandığını, freskoların 12. yüzyılın sonu, 13. yüzyılın başında yapıldığını ekler.

F.Hild ve M.Restle'nin Kappadokya'yı konu alan yayınlarında yapı hakkında kısa bir bilgi sunulmuştur¹⁶.

Yapıdaki freskolarla ilgili en ayrıntılı yayın Y.Ötüken'in 1987 yılında yayınladığı makalesinde sunulmuştur¹⁷. Yazar makalesinde, yapı ile ilgili araştırmaları kısaca tanıttıktan sonra, Andaval Kilisesi'ndeki bazı figür ve sahnelerin tanımlanamadığını belirtir. Ötüken, İsa'nın yaşamından alınmış konulu üç sahne ve konu içermeyen figürlü sahneler ayrıntıyla ele alınarak, benzer örnekleriyle karşılaştırır. Yazar, freskoların ikonografik ve üslup verileri açısından incelendiğinde 11. yüzyıl ve sonrasında ait olması gerektiğini belirtir.

¹⁴ M. Restle, "Kappadokien", *Reallexikon zur byzantinischen Kunst* 3 (1978) s. 968-1115, bil. s. 984.

¹⁵ M. Restle, *Studien zur frühbyzantinischen Architektur in Kappadokien*, 2 cilt Wien 1979, s. 36-42, Abb. 16 (plan) 17 (batı cephe), 18 (güney cephe restitüsyonu), 19 (doğu cephe).

¹⁶ F. Hild ve M. Restle 1981, s. 140-141 (bkz. dipnot 3).

¹⁷ S. Yıldız Ötüken. "Niğde'nin Eski Andaval Köyündeki H. Konstantinos Kilisesinin Freskoları", *Remzi Oğuz Arık Armağanı*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Ankara 1987, s.125-145.

Tanıtım

1996 yılı çalışmaları başlanıldığı zaman, yapının en doğru çizimlerini olarak M. Restle'nin yayınından yararlanmayı düşünmüştük¹⁸. Restle'nin çalışmasından günümüze kadar geçen süre içinde yapının kuzeyine bir ilkokul, güneybatısına ise bir konut inşa edilmiştir, daha önce kilisenin 3 m. doğusuna inşa edilmek istenilen ilkokulun temelleri hala görülebilmektedir¹⁹(Şek.4). Ancak bundan da önemlisi yapı, M. Restle'nin kitabının 1979'daki yayından sonra geçen 17 yıl içinde büyük değişikliklere uğramıştır: Kitaptaki fotoğraflarda (48-49 güney cephe, 50 kuzey cephe, 52-55 apsis cephesi, 57 apsis yarı kubbesi), günümüzde olduğundan daha ayakta görülmektedir. M. Restle kitabının 36. sayfasında, kilisenin durumunu (Erhaltungszustand) ele aldığı bölümün sonunda, o zamanlar Ankara'daki İngiliz Arkeoloji Enstitüsü Müdürü olan D. French'ten edindiği bilgiye göre, kilisenin 1976/77 Kışında yıkıldığını belirtmektedir. Anlaşılacağı gibi, her ne kadar kitabın basım yılı 1979 da olsa, M. Restle kiliseyi 1976 Kışı öncesi görmüş, planlarını çıkarmış ve fotoğraflarını çekmiş olmalıdır. Geçen bu süre içinde yapının başına gelenler, örneğin apsis yarı kubbesi, orta nef tonozu ve orta nefi yan neflerden ayıran güney destekler arasındaki, muhdes olduğu anlaşılan duvarların ne zaman ve nasıl yıkıldığı araştırılmıştır. Nevşehir Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu Müdürlüğü arşivinde bulunan kilisenin dosyasının incelenmesi sonunda şu bilgiler edinilmiştir²⁰ : 31.01.1977 tarihinde, Aktaş Köyü Muhtarı, Niğde Müzesi'ne bir dilekçe ile başvurarak, "Andaval Kilisesi"nin yıkıldığını belirtmiştir. Müze müdürü ile asistanının olay yerinde hazırladıkları tutanakta (2.03.1977) aynen " Daha önce yukarıda adı geçen semt sakinlerince elma, saman v.s. depo edilen ancak sonradan müze müdürlüğünce bunun sakıncalı bulunup depo olarak kullanılmasına müsaade edilmemesinden doğmuş olması, muhtemelen hırs sonucu dinamitle yıkıldığı kanaatine varılmıştır" denilmektedir. Kurum ve kuruluşlar arası karşılıklı uzun yazışmaların ardından G.E.E.V.A.Y.K.'nun 11.03.1977 tarihli kararıyla kilisenin tesciline ve "tamamen yok edilmeyip onarılmak suretiyle korunmasına" karar verilmiştir. 1985 yılında apsisin doğusuna yapılmak istenilen ilkokul, binanın temelleri atıldıktan sonra, Niğde Müzesi tarafından durdurulmuştur. Okul daha sonra kilisenin 17.50 m. kuzeyine inşa edilmiştir.

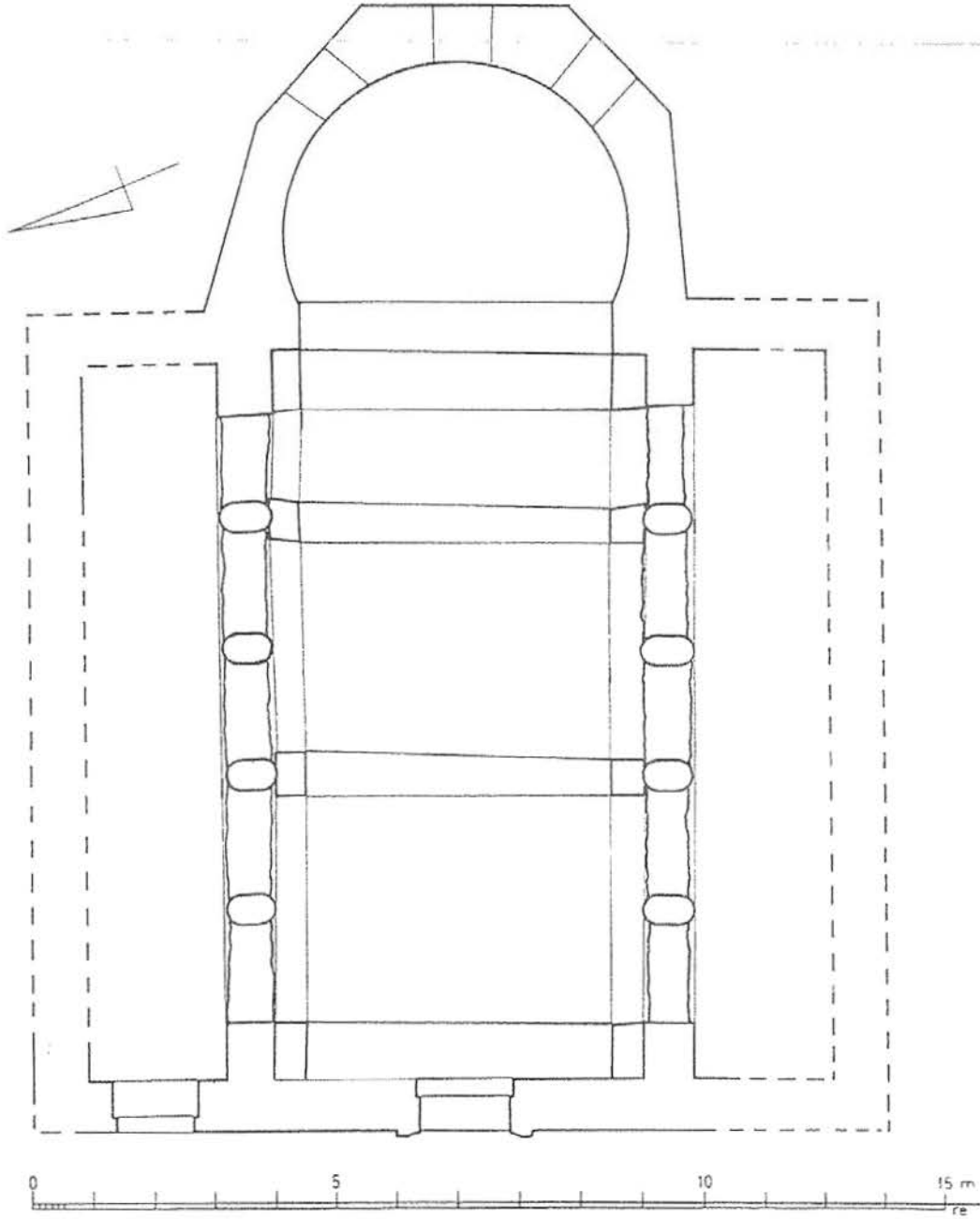
Yukarıdaki bilgilerden de anlaşılacağı gibi, Konstantin ve Helena kilisesi 1977 yılının Ocak ayına kadar çevredeki kişilerce elma deposu olarak kullanılmakta iken Niğde Müzesi'nin buna izin vermemesi sonucunda kimliği belirsiz kişilerce dinamitlenmiştir. Aşağıda yapının bugünkü durumunun tanıtımı yapılacaktır.

¹⁸ M. Restle, 1979 (bkz. dipnot 15).

¹⁹ Niğde Belediyesi Kadastro Müdürlüğü'nden edinilen bilgiye göre kilise Niğde Merkez ilçe, Aktaş Köyü aplikasyon krokisinde, plan 17, pafta 17, parsel 962'de görülmektedir. Kilisenin bulunduğu 4880 m²'lik alanın sahibi Maliye'dir. Ancak bu alan içine yukarıda belirtilen ilkokul ve ev inşa edilmiştir.

²⁰ Belirtilen kurulun üyesi olmamız dosyaya kolay ulaşmamızı olanaklı kılmıştır. Bu nedenle kurul müdürümüz Mevlüt Coşkun'a teşekkür ederim.

Niğde-Andaval (Aktaş)'daki Konstantin-Helena Kilisesi

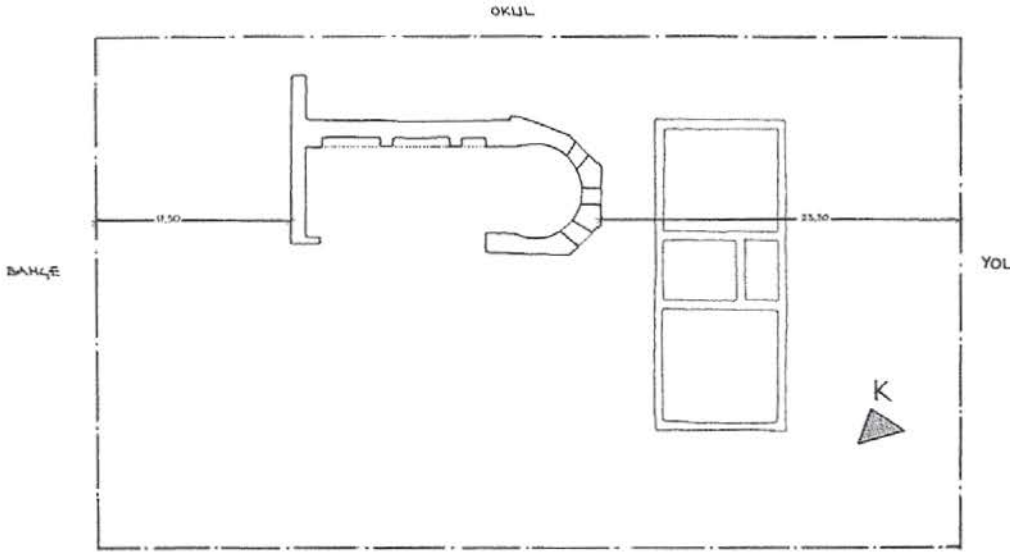
Şek. 3- Plan (M. Restle 1979'dan).

Mimarî

Yapı doğu-batı doğrultusunda, kareye yakın dikdörtgen planlı, üç nefli bir bazilikadır (Şek.5). Apsis içten merkezi içte yuvarlak planlı, dıştan beş cephelidir. Kilisenin günümüzde sadece orta nefinin tam ölçüleri alınabilmektedir: Orta nef apsis

Sacit Pekak

dahil içten içe 16.60 m. uzunluk, 6.00 m. genişliktedir (Şek.5-6). Merkezi içeride yarım yuvarlak planlı apsis 3.90 m. derinliktedir. Nefin zemini molozla dolmuş, kaçak kazılar sonucu zeminin batısında 1.50 m. derinlik ve 0.75 m. çapta bir oyuk oluşmuştur (Res. 2-3). Orta nefin kuzey duvarı tonoz başlangıcına (yaklaşık 5.00 m.) (Res.4), batı duvarı yaklaşık 7.00 m. (Şek.7) (Res.2), doğudaki apsis dıştan 4.50 m. (Şek.8) (Res.5), içten yaklaşık 6.50 m. ayaktadır (Res.3). Dıştan beş cepheli apsisinin²¹ ortadaki üçünde yuvarlak kemerli üç pencere bulunmaktadır, güneydoğudaki pencerenin güney yarısı yıkılmıştır²². Orta nefin batı duvarında, eksende 1.40 m. genişlik ve dıştan zemin dolu olduğu için 0.80 m.'si yüzeyin üstünde kalan lento ve söveli bir kapı vardır. Kapı lentosunun 2.20 m. üstünde yuvarlak kemerli iki pencere görülmektedir. Eş genişlik ve yükseklikteki pencerelerden güneydekinin güney kısmı, kemer seviyesinde tahrip olmuştur (Res.6)²³. Orta nefi kuzey neften ayıran sütun ve payelerin arası örülüdür²⁴. Duvar örgüleri arasında yuvarlak kemerlerle bağlanan iki paye ve iki sütun görülmektedir²⁵.

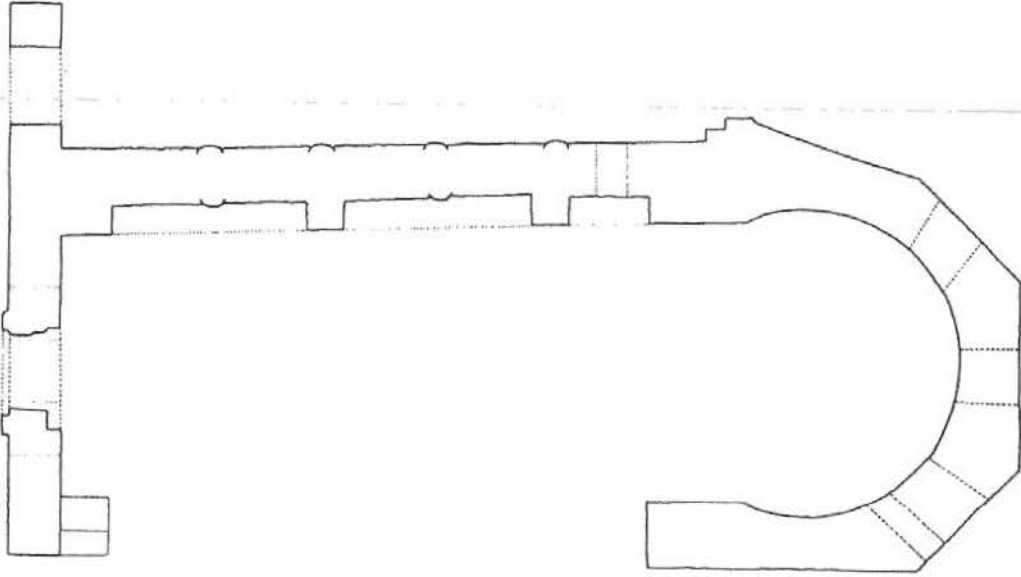

VAZİYET PLANI 1/50 EKİM 196

Şek. 4- Vaziyet planı.

- ²¹ Apsisin kuzeydoğu cephesi 3.40m., kuzeydoğu cephesi 2.90m., doğu cephesi 3.60m., güneydoğu cephesi 2.50m. uzunluktadır.
- ²² Kuzey doğudaki pencere 1.06 m. genişlik, 1.50 m. yükseklik, doğu cephedeki apsis 1.00 m. genişlik ve 1.75 m. yüksekliktedir.
- ²³ Pencereler 1.60 m. yükseklik, 1.00 m. genişliktedir.
- ²⁴ Orada edindiğimiz bilgiye göre sütunların arasındaki kabayonu taş duvar, 1970'li yılların başında, kiliseyi depo olarak kullanan aile tarafından örülmüştür.
- ²⁵ Sütunlar kilisenin ilk, payeler ise ikinci yapım evresine aittir, bkz. M. Restle 1979, s. 36-42 (bkz. dipnot 15).

Niğde-Andaval (Aktaş)'daki Konstantin-Helena Kilisesi

ALT PLAN 1/50 EKİM 96

Şek. 5- Alt seviye planı.

Batı cephe orta nef ve kuzey nefin batı duvarının bir bölümünü yansıtmaktadır (Şek.7). Cephe toplam 10.20 m. uzunluktadır. Cephe orta nefin üst seviyesindeki pencerelerden itibaren, kuzeye ve güneye, dökülen taşlar nedeniyle, kademelenerek alçalmaktadır (Res.6). Kuzey nefin hizasında lentosu ve güney sövesi kısmen görülebilen dikdörtgen bir kapı yer almaktadır²⁶. Pencerelerin altında beş kare delik bulunmaktadır²⁷.

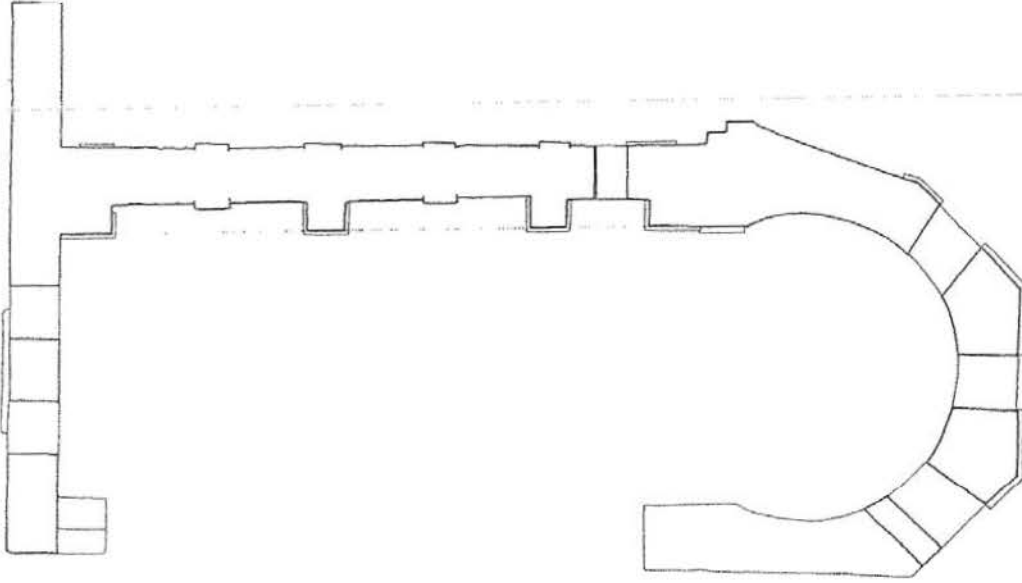
Kuzey cephe doğuda apsis, batıda orta nefin batı duvarıyla sınırlanmakta olup 18.70 m. uzunluktadır. Zemini oldukça bozuktur. Kuzey nefi orta nefeye bağlayan dört sütun ve beş açıklığın arası örülüdür; sütunları birbirlerine yuvarlak kemerler bağlamaktadır (Şek.9). Kuzey nefin kuzey sınırını tesbit etmek oldukça güçtür. Ancak, sınırın bulunduğu yerin kuzeyinde, büyük olasılıkla duvarı desteklemek için konulmuş 11 adet yekpare taş destek mevcuttur²⁸.

²⁶ Kapı 1.60 m. genişliktedir.

²⁷ H. Rott 1908 (bkz. dipnot 6) ve M. Restle 1979 (bkz. dipnot 15), bu oyukların yapıya daha sonra eklenen ahşap batı girişin (narteks) izleridir. Restle'nin çiziminde (çizim 17) dokuz oyuk gösterilmiştir. Bugünkü oyuk sayısı beştir ve herbiri yaklaşık 0.25 x 0.25 m.'dir.

²⁸ Yayınlarda bu desteklerden bahsedilmemektedir. Desteklerin en uzununu 2.75 m. ile en doğuda yer alanıdır. Desteklerin kuzey nefin kuzey duvarına olan mesafesi 3.20 m. ile 2b90 m. arasında değişmektedir, bu da kuzey nefin genişliği hakkında ipucu verecek niteliktedir.

Sacit Pekak

ÜST PLAN 1/50 EKİM 96

Şek. 6- Üst seviye planı.

Doğu cephedeki apsis yaklaşık 10.00 m. uzunluk ve en yüksek yerinde 4.00 m. yüksekliğe kadar ayakta. Cephede çok sayıda kazıma haç ve kuzeydoğu apsis cephesinin üst seviyedeki taşlarının birinin üzerinde :

I' γ ψΔΠ 95' IγN//

O'IKN· ΠφΔ///

biçiminde bir yazıt tesbit edilmiştir²⁹.

Güney cephe tümüyle yıkıktır, ancak yıkıntılar arasında bazı söve ve kuzeydekilere benzer sütun parçaları tesbit edilmiştir. Ayrıca, kuzeydeki in-situ başlıklardan farklı özellikler yansıtan iki başlık taşlar arasında bulunmaktadır (Res.8).

Malzeme ve Teknik

Kilise bölgede kolaylıkla bulunan ve adına "Aktaş Taşı" denilen taşlar kullanılarak inşa edilmiştir. Düzgün kesme taşların boyutları birbirlerine oldukça yakındır, cephede daha düzgün ve büyük taşlar kullanılmıştır³⁰. Taş sıraları arasındaki derz yüksekliği oldukça azdır.

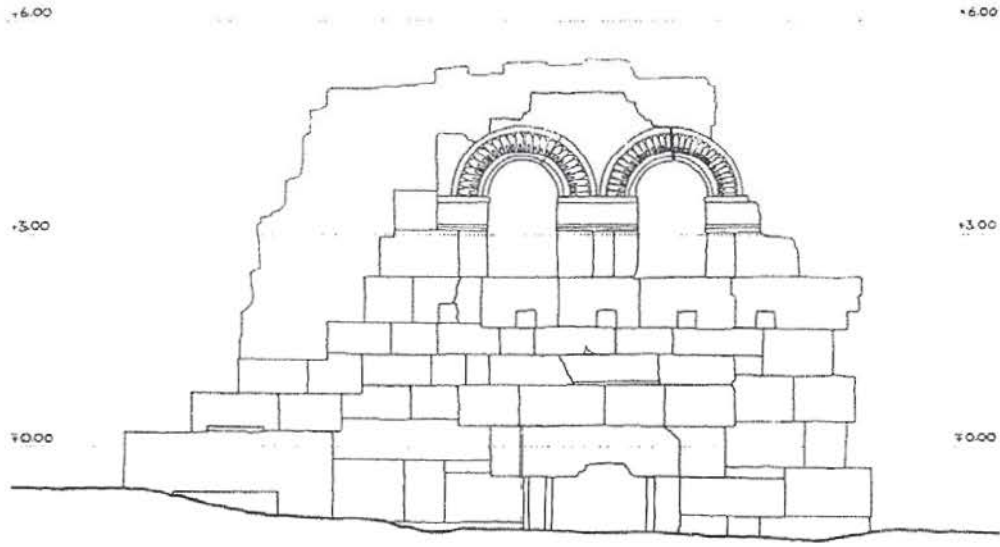
²⁹ İstanbul Fener Rum Patrikhanesi'nde incelenen yazıtın ne anlama geldiği henüz anlaşılamamıştır.

³⁰ Taş boyutları 0.27 x 0.40 m.,'den 0.67 x 0.80 m. arasında değişmektedir.

Niğde-Andaval (Aktaş)'daki Konstantin-Helena Kilisesi

Mimari Plastik

Kilisenin batı cephesindeki dikdörtgen kapı çerçevesi özenli bir taş bezeme içerir. Lentoda üç haç motifi, çevrelerinde ise bitkisel bezeme vardır. Apsis ve batı cephedeki pencerelerinin kemerleri dil motifleri ile bezenerek apsistekilerin üzerleri boyanmıştır (Res.9). Bugün sadece apsis cephesinde, pencere üzengi taşları seviyesinde görülen silme orijinalde tüm cepheleri dolanıyor olmalıdır. Payelerin kesik pramit biçimindeki başlıkları akantus yapraklarıyla bezelidir.

BATI CEPHE 1/50 EKİM 96

Şek. 7- Batı cephe.

Mimari Değerlendirme

6. yüzyılın ilk yarısına veya ortasına tarihlenen kilise, kareye yakın dikdörtgen planlı bir naosa sahiptir (Şek.4). Yan ve orta nef arasındaki oran $1/2$ 'dir³¹. Naos dört paye ve merkezi içeride kemerlerle bölünür. Bazilikanın batıda iki (üç?) girişi, doğuda bir apsisi vardır. İlk yapıda narteks bulunmadığı sanılmaktadır. Orta nef çift, yan nefler tek pahlı çatılarla örtülüdür. Sonraki onarımlarda kuzey-güney doğrultusunda atılan takviye kemerleri ile beşik tonoz örtü ahşap örtünün yerini almıştır. Apsiste üç, batıda iki (veya üç), kuzey ve güney cephelerde ikişer pencere açıklığı olduğu düşünülmektedir. Orta nefin kuzey ve güney duvarlarının üst seviyesinde, bazı araştırmacılarca pencereler bulunmaktadır.

³¹ Plan değerlendirmesi M. Restle'nin 1979 tarihli yayınındaki (bkz. dipnot 15) çizimler esas alınarak yapılmıştır.

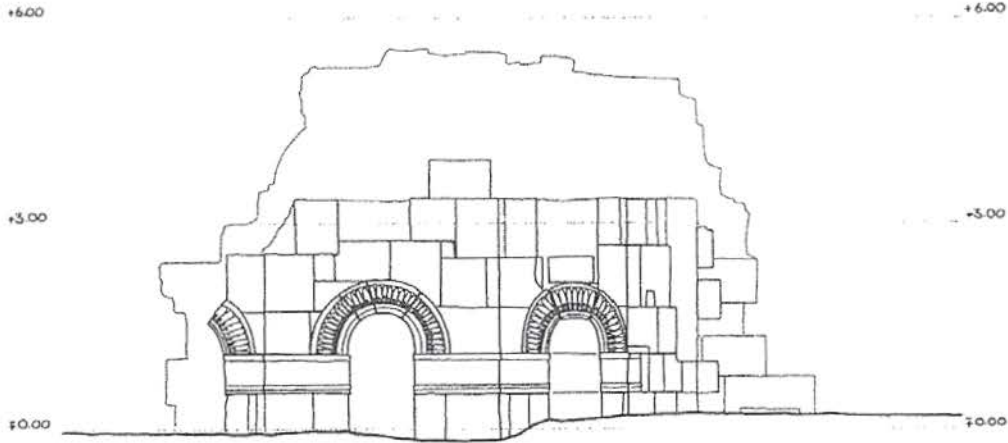
Sacit Pekak

Sonradan eklendiği düşünülen narteks orta nef genişliğinde ve tek katlıdır. Cephelerde pencere kemerleri hizasında başlayan silme orijinalde yapının tüm cephelerini dolanıyor olmalıdır.

Düzdün kesme taş malzemenin, ince bir harç tabakası ile özenli bir işçilikle istiflendiği görülmektedir.

Anılan bu özellikleri ile Konstantin-Helena Bazilikası dönemi içinde bölgesinde ve komşu bölgelerde bulunan bazilikalar ile bazı ortak öğelere sahiptir. Aynı zamanda, özellikle plan düzleminde başkentteki 5.-6. yüzyıl bazilikalarına anoloji yapmaktadır.

Kappadokya'daki Çardakköy, Gereme, Argaios, Viranşehir, Mokissos II ve III bazilikaları ile Konstantinos bazilikaları doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planları, payeler ile üç nef bölünmeleri, atnalı kemerleri, apsis düzenlemeleri, nartekslerinin olmaması, batıdan girişlerinin bulunması, pastoforin odalarının bulunmaması gibi ortak özellikler taşımaktadır³². Kilise en-boy oranlaması orantısı, destek ve kemer tipleri ile de Gereme'deki yapıdan farklılık gösterir.

DOĞU CEPHE 1/50 EKİM 96

Şek. 8- Doğu cephe.

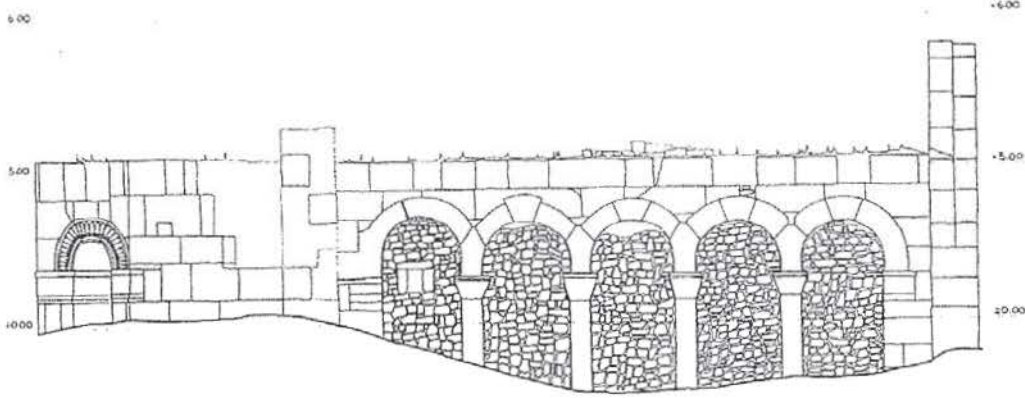
Binbirkilise bölgesindeki 1, 4, 6, 16, 21 ve 34 nolu bazilikalar karşılaştırılınca Konstantin-Helena Kilisesi'nin bazı özelliklerinin ortak olduğu saptanabilir. Belirtilen kiliseler 500 yılı civarında yapılmış ve Arap akınlarından hasar görünce, 900 yılı civarlarında onarılmışlardır. Bu yapılar malzeme, tekniğin yanı sıra, örtü sistemleri (tonoz) destek dizileri ve doğuda tek apsisli olmaları (ancak bu bölgede, içten ve dıştan

³² Adı geçen kiliseler için bkz. M. Restle (1979) (bkz. dipnot 15).

Niğde-Andaval (Aktaş)'daki Konstantin-Helena Kilisesi

yuvarlak) nedeniyle yapımla benzerlik taşımaktadırlar, ancak çoğunda narteks bulunması açısından da ayrılmaktadırlar³³.

İstanbul'daki Studios Manastırı H. İoannes Prodromos Bazilikası (454-463) ve Thaotokos Chalkopreteia (5. yy.) oranları ile yapımla benzemektedirler. Ayrıca İstanbul 5.-6. yüzyıl yapılarında doğuda tek apsis bir kuraldır³⁴.

KUZUY NEF GÜNEYE BAKIŞ 1/50 EKİM 96

Şek. 9- Kuzey nef, güneye bakış.

Freskolar

Konstantin-Helena Kilisesi'nin tüm duvarları kapsadığını düşündüğümüz freskolarında sadece orta nef kuzey duvarı ve kısmen de batı duvarında izler kalmıştır. Dolayısıyla, freskoların yapıdaki dağılımı ve konularını belirlemek için J. Strzygowski ile H. Rott'un tasvirlerine bakmak gerekmektedir³⁵.

Yukarıdaki araştırmacıların verilerinden yola çıkan M. Restle, apsis yarı kubbesinde, iki yanında ayakta duran meleklerle sınırlanan "Tahtta Oturan İsa" tasvirinin "Deesis" veya "Tanrı Görüntüsü" olabileceğini öne sürmektedir³⁶. Apsis yarı kubbesinin altındaki iki şeridin üsttekinde Havariler, alttakinde Epiphanius ve Gregorios'un da bulunduğu piskoposlar tesvir edilmiştir. Ayrıca Rott, Bemaya yakın duvar payesinde Aziz Leukios tasvirinin bulunduğunu belirtmektedir, ancak azizin tarihsel kimliği bilinmemektedir.

³³ Karadağ ve Binbirkilise'deki yapılar için bkz. W.M. Ramsay ve G. Bell, *The Thousand and One Churches*, London 1909; S. Eyice, *Karadağ (Binbirkilise) ve Karaman Çevresinde Arkeolojik İncelemeler*, İstanbul 1971.

³⁴ Başkent İstanbul'daki Erken Bizans Dönemi yapıları için bkz. T.F. Mathews, *The Early Churches of Constantinople. Architectur and Liturgy*, London 1971.

³⁵ J. Strzygowski 1903 (bkz. dipnot 5) , H. Rott 1908 (bkz. dipnot 6).

³⁶ M. Restle 1979 (bkz. dipnot 15).

Günümüze nisbeten sağlam gelmiş freskolar orta nefin kuzey duvarındadır. Doğudan itibaren "İsa'nın Doğumu", "Lazarus'un Diriltilmesi", "Kudüs'e Giriş" bayram sahneleridir, bu konulu sahnelerin dışında "İsa Emmanuel Madalyonlu Haç ve İki Aziz", "Aziz Demetrios, Prokopios, Eustatios ve Merkurios", "Aziz Neophthos", "İki Asker Aziz", "Başmelek Mikael ve Cebrail", "Aziz Tasvirleri" kilisenin duvarlarında bugün de görülebilen resimlerdir³⁷. Kilisede ayrıca, bugüne dek yayınlanmamış bazı freskolar da tesbit edilmiştir: Kuzey duvarda yukarıda adları belirtilen freskolar ile tonoz başlangıcı arasında dizden itibaren üst kısımları, yıkılan tonozla birlikte yokolmuş ayakta duran beş figürün izleri belli olmaktadır. Bu figürlerin doğusunda, yere diz çökmüş ve ellerini açmış, yüzü doğuya dönük bir başka figür yer almaktadır³⁸. Ayrıca, orta nef ile kuzey nefi ayıran payelerin arasındaki kemer içlerinde, ortadaki haç bezemelerinin iki yanında ayakta gösterilen ikişer figür, yoğun isin altında seçilebilmektedir. Ancak, Konstantin-Helena Bazilikasındaki freskoların tarihini aydınlatabilecek önemde ve bugüne dek gözden kaçtığını sandığımız bazı freskolar naosun batı duvarında zor da olsa görülebilmektedir. İki pencerenin arasında, uzun giysileri içinde başında tacı ve halesi ile sakallı bir imparator figürü yer almaktadır (Res.11). İmparator sağ elini takdis eder biçimde öne doğru uzatmıştır³⁹. Bu figürünün hemen altında büyük oranda harap olmuş dört figür seçilebilmektedir; bunlardan ortadaki iki figür Meryem ve kucağında tuttuğu haçlı halesi ile Çocuk İsa'dır, diğer iki figür ise tanınmamaktadır⁴⁰.

1996 YILINDA YAPILANLAR

Yukarıda mimari özellikleri ve freskoları tanıtılan Andaval'daki Konstantin-Helena Kilisesi, Anadolu'da günümüze kısmen de olarak gelebilmiş en erken tarihli kagir kiliselerden biridir. Ayrıca, büyük bir olasılıkla 11. yüzyıla tarihlenen freskoları da Anadolu Ortaçağ'ı için önemli bir veridir. Tüm bunlar gözönüne alındığında, eserin kurtarılması kaçınılmazdır. Kültür Bakanlığı'ndan 1996 yılı çalışmasında "kazı" değil, "kurtarma" ve "koruma"ya yönelik müdahalelerde bulunulacağına dair söz verilmiştir.

Böylece herşeyden önce, özellikle kar ve yağmur sularının olumsuz etkilerinin önlenmesi için duvarların üzerinin örtülmesi, ayrıca yapının geçici de olsa bir çevre duvarı ile koruma altına alınması kararlaştırılmıştır. Yerel yöneticilerle görüşmeler

³⁷ Freskoların ikonografi, üslup özellikleri ve karşılaştırmalı değerlendirme için bkz. S.Y. Ötügen 1987 (bkz. dipnot 17).

³⁸ Sahnenin konusu şimdiye dek aydınlatılamamıştır.

³⁹ Bugüne değin yaptığımız araştırmalarda freskodaki imparatorla fiziksel benzerlik gösteren bir imparator figürü saptanmıştır. 1078-1081 yılları arasında Bizans tahtında olan İmparator Nikephoros II. Botaneiates'in Ioannes Chrisostomos Homilyesindeki (Ms. Coislin Grec 79 Fol. 2 Bibl. Nationale Paris) portresi, Andaval'daki ile büyük benzerlik taşımaktadır. Minyatür için bkz. (ed.) A. Gonosova ve C. Kondoleon, *Art of Late Rom and Byzantium. In the Virginia Museum of Fine Arts*, Richmond 1994, s.27.

⁴⁰ Freskolar is ve duvarlardan akan çamurlarla kaplanmıştır, yapılacak küçük müdahalelerle sahnelerin daha kolay tanınacağını düşünmekteyiz.

Niğde-Andaval (Aktaş)'daki Konstantin-Helena Kilisesi

yapılmış ve yardımları istenmiştir⁴¹. Yapının içine ağır iş makineleri veya herhangi bir araç yaklaştırılmadan, profillerden yapılan bir iskeletin üzeri oluklu sac ile kaplanmıştır⁴² (Res.12-15). Profillerin ayakları, kolay dağılabilir nitelikte hazırlanan beton ayaklara oturtulmuş, yapının içinde herhangi bir kazma işi yapılmamıştır. Orta nefe doğru yaklaşık 30 derecelik açı oluşturacak şekilde kaplanan saclara geniş bir su oluğu eklenerek, yağmur ve kar sularının dışarıdaki bir bahçenin su kanalına akıtılması sağlanmıştır. Ayrıca rüzgarın saclara yapacağı paraşüt etkisiyle, profil iskeletin yıkılmaması için 5 ayrı noktadan çelik teller gerilerek sağlamlık sağlanmıştır⁴³.

Yapının çevresi yaklaşık 50.00 x 40.00 m.'lik bir alanı içine alacak şekilde kafes tel örgülerle çevrelenmiş (Res.16), biri kuzey, diğeri güneyden olmak üzere iki kapı açıklığı bırakılmıştır⁴⁴.

1997'DE YAPILMAK İSTENENLER

1997'nin Ağustos ayında bir ay süreyle yapmayı planladığımız çalışmalarda, herşeyden önce, yıkılan duvar ve örtü taşlarının tesbiti yapılarak, kilisenin güneyindeki açık alana taşınması düşünülmektedir. Ayrıca dışa doğru yatma eğilimindeki apsis ve batı duvar ahşap malzeme ile desteklenecektir. Freskolar için sağlamaştırma işlemi gerçekleştirilecek, freskoların temizlenme işi mimari restorasyondan sonraya bırakılacaktır.

Yard.Doç.Dr. Sacit Pekak*

⁴¹ Nevşehir Valisi Sayın Adil Yazar, kilisenin çevresine çekilecek ihata duvarı; Belediye Başkanı Sayın Ahmet Oğuz Özmen ise duvarlarının örtülmesinde yardımcı olacaklarını belirtmişlerdir. Bu açıdan her ikisine de teşekkürü borçbilirim. Ayrıca, yapının duvarlarının üzerinin örtülmesi sırasında, bir hafta boyunca büyük özverilerle çalışan Belediye demir atelyesi çalışanlarına, şefleri Necdet ustanın kişiliğinde teşekkür ederim.

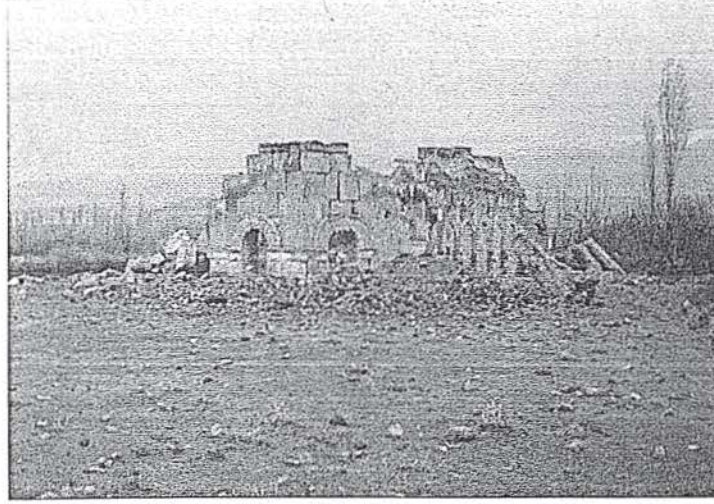
⁴² İskelet için 60 boy 30 x 40 profil (her biri 6.00 m. uzunluk ve 5,50 kg. ağırlıkta olmak üzere), 10 boy 40 x40 profil, 30 boy 40 x 60 profil kullanılmıştır. Duvarların üstünün örtülmesi için 30 tabaka 2.00 x 1.00 m. boyutlarında oluklu galvaniz sac (herbiri 6 kg.), 30 tabaka 2.00 x 2.40 m. boyutlarında galvaniz sac ve bunları iskelete bağlamak için 500 adet kanca kullanılmıştır.

⁴³ Ne yazık ki, profillerin boyanması, zaman kalmadığı için gerçekleştirilememiştir.

⁴⁴ Bu amaçla 45 adet beton direk, 18 adet beton payanda, 2 sıra gergi teli, 2 sıra dikenli tel ve çelik kafesler kullanılmıştır. Beton direklerin alımında büyük yardımlarını gördüğümüz Niğbaşı Genel Müdürü Burkay Bey'e çok teşekkür ederim.

* Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi, Ankara.

SACİT PEKAK

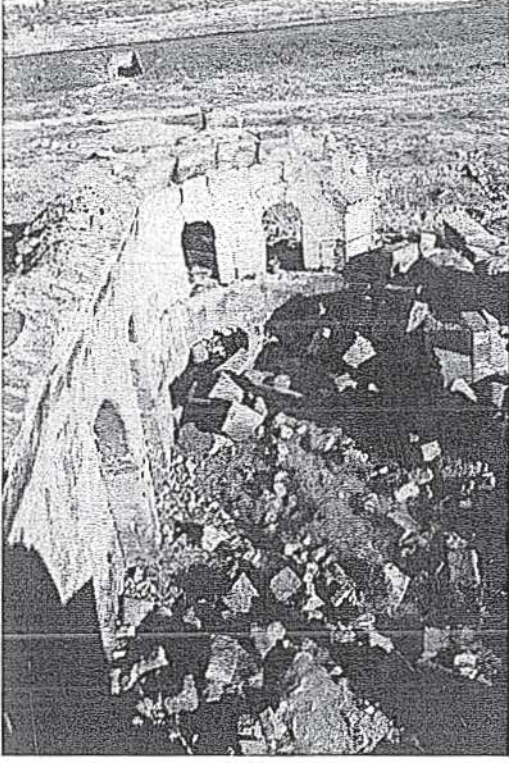

Res.1- Kuzeydoğudan genel görünüm.

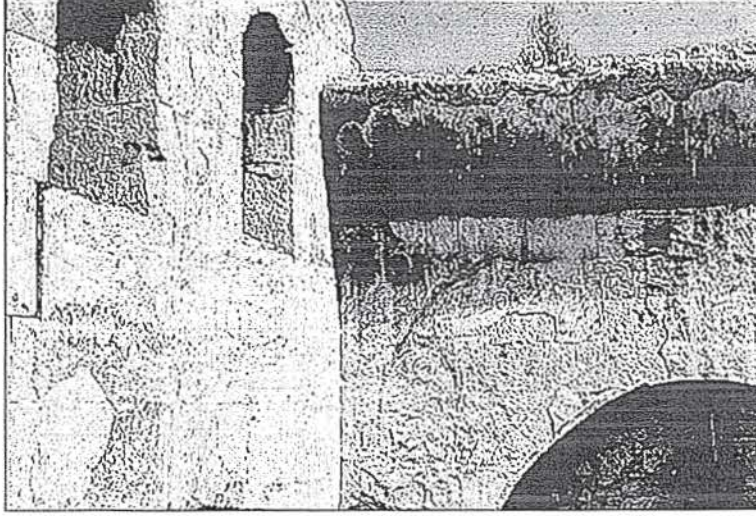

Res.2- Orta nef, batıya bakış.

Resimler

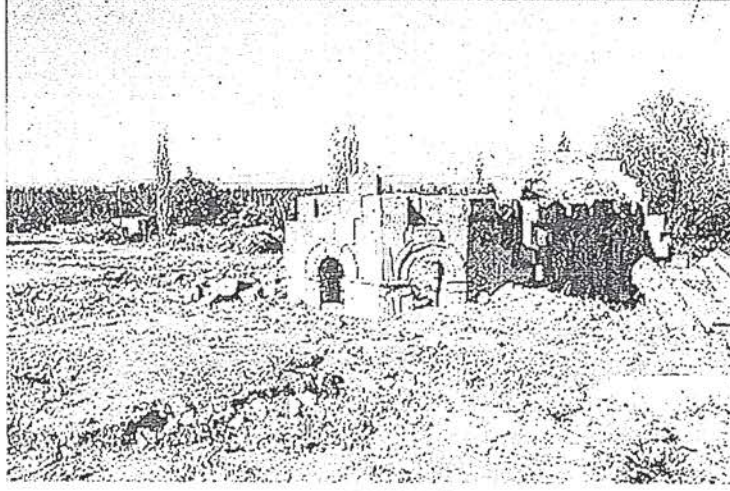

Res.3- Orta nef, doğuya bakış.

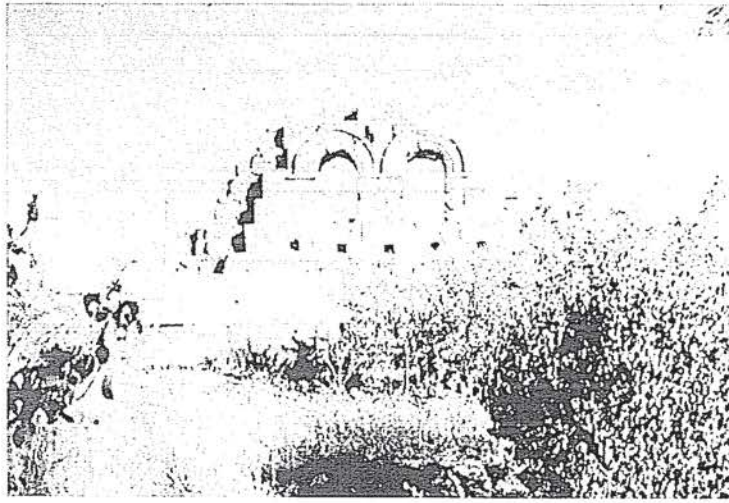

Res.4- Orta nef, kuzey duvar, batı köşe.

Sacit Pekak

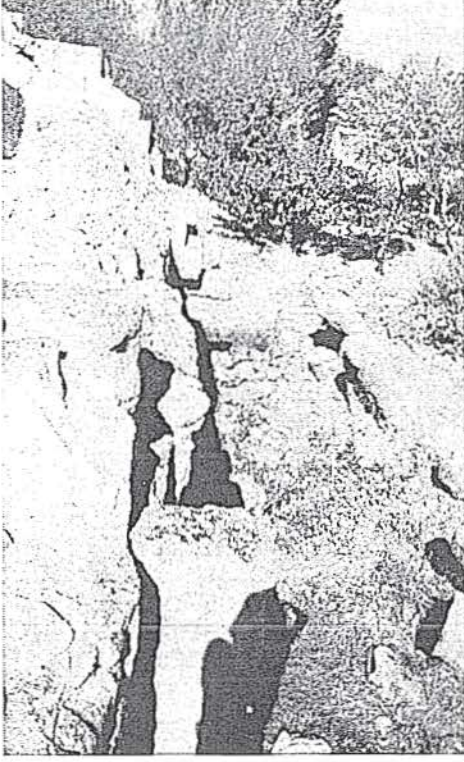

Res.5- Doğu cephe.

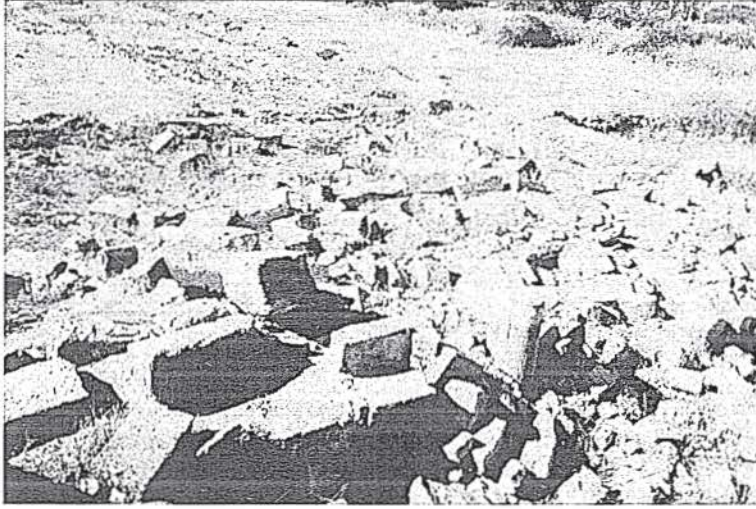

Res.6- Batı cephe.

Resimler

Res.7- Kuzey nef, batıya bakış.

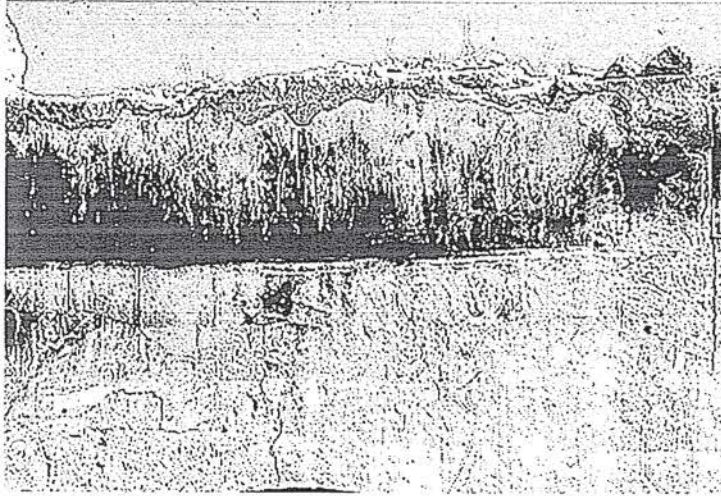

Res.8- Güney nef, doğudan.

Sacit Pekak

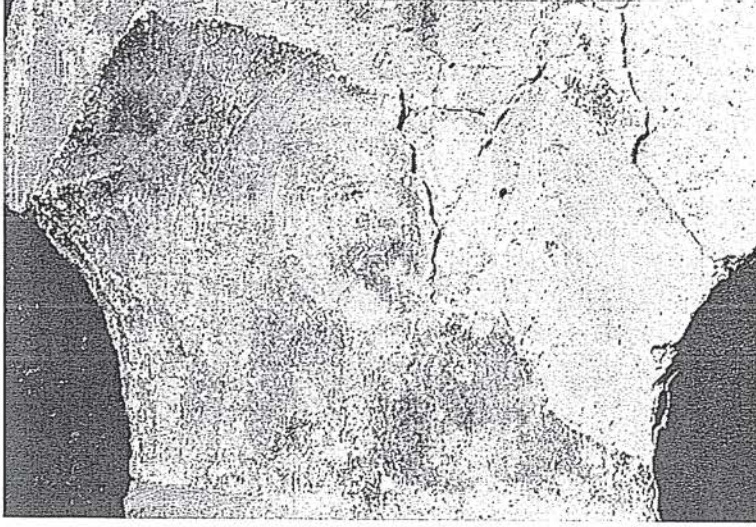

Res.9- Apsis penceresi (ayrıntı).

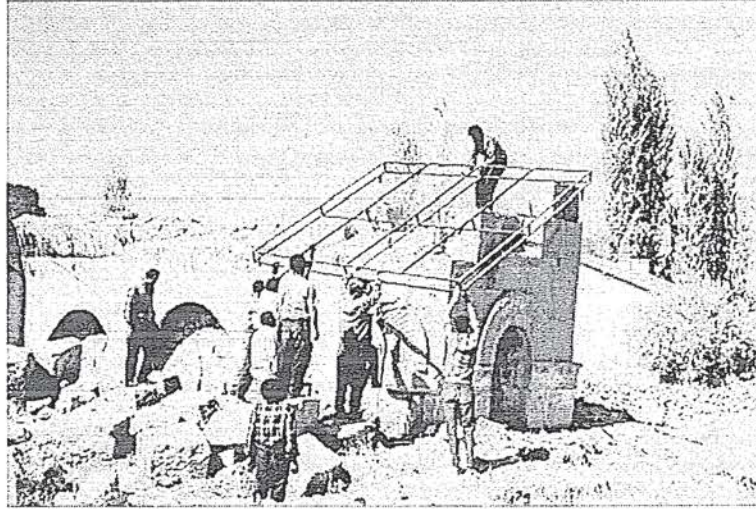

Res.10- Kuzey tonoz, batı köşe fresko.

Resimler

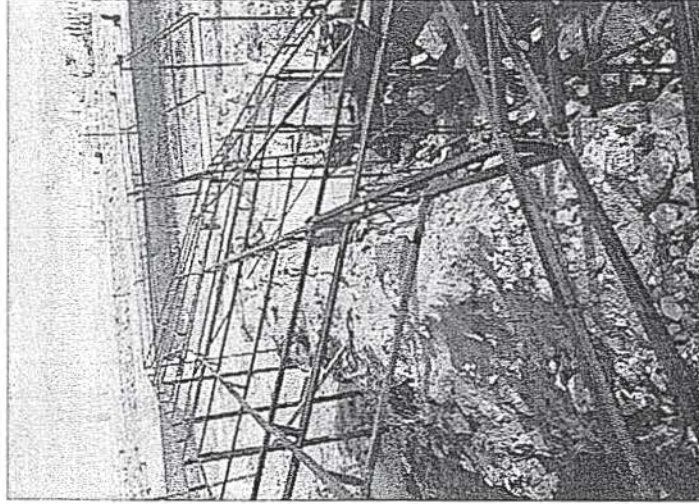

Res.11- Naos, batı duvar imparator freskosu.

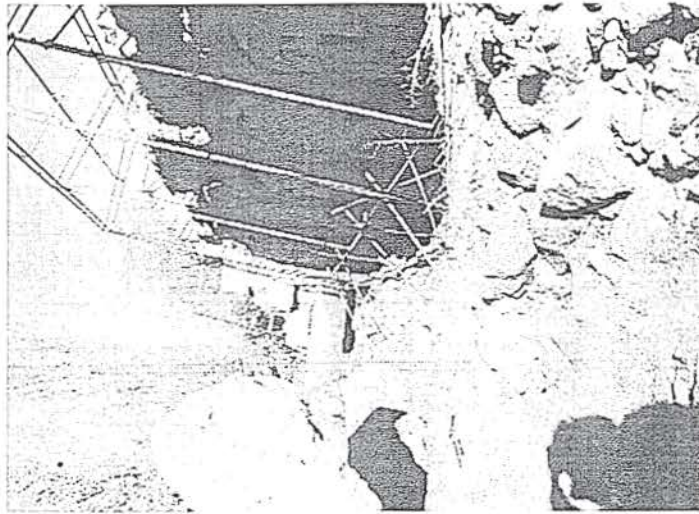

Res.12- Profillerin yerleřtirilmesi.

Sacit Pekak

Res.14- Profil iskelet.

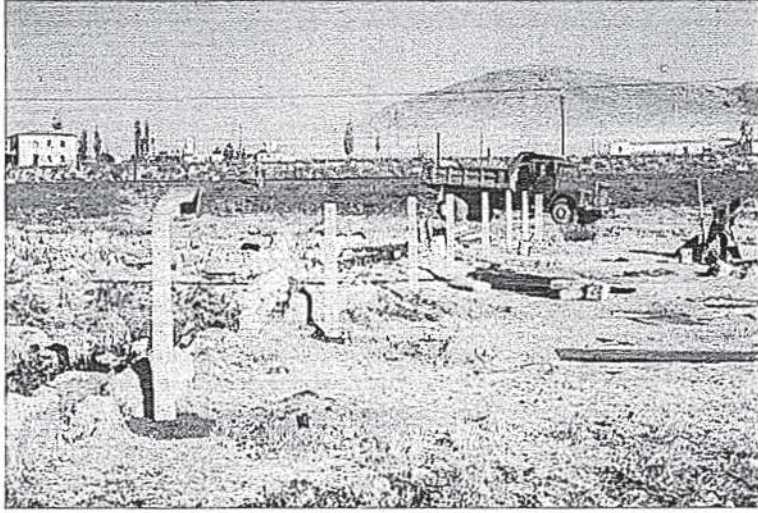

Res.13- Profil ayaklar.

Resimler

Res.15- Profil iskelete kaplanan galvaniz, oluklu saçlar.

Res.16- İhata duvarı.